

UDK: 930.2

Obidjon JAYNAROV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD
E-mail: jaynarov.o@mail.ru

O'zMU professori, t.f.n. Z.A. Saidboboyev taqrizi asosida

FROM THE HISTORY OF THE "COLLEGE OF DEFENDERS" OF TASHKENT (20s OF THE XX CENTURY)

Annotation

The article, based on a wide range of primary sources and historical literature, describes the changes that occurred in the activities of the legal profession in the Tashkent region after the establishment of Soviet power. The legal services provided by lawyers, their results, the national composition and level of education of lawyers are analyzed.

Key words: Turkestan ASSR, Uzbekistan SSR, Tashkent region, People's Commissariat of Justice, courts, public defenders, human rights defenders, bar associations, legal assistance.

ИЗ ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАШКЕНТСКОЙ «КОЛЛЕГИИ ЗАЩИТНИКОВ» (20-Е ГОДЫ XX ВЕКА)

Аннотация

В статье на основе широкого круга первоисточников и исторической литературы описаны изменения, произошедшие в деятельности адвокатуры в Ташкентской области после установления Советской власти. Проанализированы юридические услуги, оказываемые адвокатами, их результаты, национальный состав и уровень образования адвокатов.

Ключевые слова: Туркестанская АССР, Узбекская ССР, Ташкентская область, Народный комиссариат юстиции, суды, общественные защитники, правозащитников, коллегии защитников, юридическая помощь.

TOSHKENT "HUQUQ HIMOYACHILARI KOLLEGIYASI" FAOLIYATI TARIXIDAN (XX ASR 20-YILLARI)

Annotatsiya

Maqolada keng turdagi birlamchi manbalar va tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar asosida Toshkent viloyatida XX asr 20-yillarida advokatura organlari faoliyatida ro'y bergan o'zgarishlar yoritib berilgan. Bunda advokatlar tomonidan ko'rsatilgan yuridik xizmatlar, ularning natijalari, advokatlarning milliy tarkibi va ma'lumot darajasi ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Turkiston ASSR, O'zbekiston SSR, Toshkent viloyati, Adliya xalq komissarligi, sudlar, jamoat oqlovchilari, himoyachilar, Advokatlar kollegiyasi, yuridik yordam.

Kirish. RSFSR Xalq Komissarlari Soveti tomonidan 1917-yilning 24-noyabrida qabul qilingan "Sud to'g'risida"gi birinchi Dekret asosida Turkiston sovetlari tomonidan ishlab chiqilgan 1917-yil 12-dekabrda 17-sonli buyruqqa ko'ra butun o'lkada sobiq imperiya advokatura organlari faoliyati to'xtatilib, sudlarda fuqarolik ishlari buyicha himoyachi va vakil sifatida faqatgina nomiga dog' tushmagan shaxslar ishtirok etishi belgilandi[1]. Bunda ularning yuridik ma'lumot darajasi va oqlovchi uchun zarur bo'lgan boshqa faktorlarga umuman e'tibor qaratilmadi. Amalda himoyachilar kollegiyasining ish yuritmasligi sababli mahalliy aholi asosan sobiq imperiya advokatlari xizmatidan foydalanishda davom etdi. Turkistonda himoyachilar xaya'ti asosan 1919-yildan tashkil etila boshlandi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkiston XKSning 1919-yil 1-iyundagi qarori bilan viloyat ijroiya qo'mitalari huzuridagi himoyachilar kollegiyasi faoliyati qayta tashkil qilindi. Qaror bo'yicha himoyachilar kollegiyasi a'zolari soni Sirdaryoda 31, Samarqandda 13, Farg'onada 26, Yettisuv viloyatida 35 nafar etib belgilandi[3]. Toshkent shahrida himoyachilar kollegiyasi a'zolariga jami 7 kishi: I.Abramov, Ya.Barxam, L.Gersen, Shteyn, P.Ivanov, A.Kgayevskiy, V.Osipov va I.Charkovskiyilar tayinlandi[4].

RSFSR MIQ tomonidan 1920-yil 21-oktabrda qabul qilingan Dekretga ko'ra "himoachilar, ayblovchilar va fuqarolik protsessida taraflarning vakillari kollegiyasi" faoliyati tugatildi[5]. Turkiston o'lkasida ushbu kollegiya faoliyatiga MIQning 1921-yil 18-apreldagi Dekreti[6] asosida chek qo'yildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sovet davlati tomonidan Turkistonda advokatura faoliyatini yo'lga qo'yish bo'yicha qator tabdirilar amalga oshirilgan bo'lsa-da, bu davrda ham ularning faoliyati qoniqarsizligicha qolaverdi. Bu haqda Sirdaryo viloyati xalq sudlari kengashi a'zosi Aleksin o'z ma'ruzasida viloyatda faqat Toshkent shahrida himoyachilar faoliyati to'g'ri tashkil qilinganligi, qolgan uyezdlarda ularning umuman mavjud emasligini bildirgan[7].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). XX asr 20-yillarining boshida sovet advokaturasi o'z faoliyatini asosan ikkita yo'nalishda olib borib, ulardan biri yuridik maslahat berish ishlarini tashkil qilishdan iborat bo'lgan. Maslahat punktlari asosan bozorlar, qizil choyxonalar, zavod va fabrikalar, dehqon uylari, temir yo'l klublarida hamda boshqa aholi gavjum joylarda tashkil qilingan. Turkiston o'lkasida advokatlar tomonidan faqatgina viloyat markazlaridagi aholiga yuridik yordam ko'rsatilgan xolos[8].

Toshkent uyezdi ijroiya qo'mitasi huzurida asosan mahalliy aholiga haftada 4 marotaba yuridik maslahat berish ishlari yo'lga qo'yildi. Bunga kollegiya a'zolari Do'stmuxammedov, Ibragimov, Charkovskiy, Bronshteynlar mas'ul qilib tayinlandi[9].

Kezi kelganda aytish kerak, aholiga bepul yuridik yordam berish ishlari o'lkaning boshqa hududlariga nisbatdan Toshkent shahrida qisman yaxshi yo'lga qo'yildi. Xususan, Asaka ko'chasi 10-uyda joylashgan maslahat markazi tomonidan haftada uch marotaba kechki soat 17:00 dan 20:00 ga qadar aholiga huquqiy yordam ko'rsatilgan. Markazda 1924-yil yanvar oyi davomida 61 nafar fuqarogo turli

masalalar bo'yicha yuridik maslahatlar berilib, shulardan 51 tasi bepul amalga oshirilgan.

Milliy-hududiy chegaralanishning o'tkazilishi O'zbekiston SSRda sudlov organlarining yangi tizimini tashkil qilinishini taqozo qildi. Xususan, Himoyachilar kollegiyasi boshqaruvida ham o'zgarishlar ro'y berdi. Xususan, 1924-yil dekabridan Sirdaryo viloyati Himoyachilar kollegiyasi Toshkent viloyati sudi huzuridagi Toshkent viloyati Himoyachilar kollegiyasi sifatida qayta tashkil qilindi. Shtat birligi 75 nafar etib belgilanib, shundan 65 nafar a'zo Toshkent shahrida, 5 nafar Toshkent uyezdidagi yana 5 nafari Mirzacho'l uyezdidagi faoliyat olib borishi belgilab qo'yildi[10].

Sud apparatini qayta tashkil qilish ishlari shu bilan to'xtab qolmadi. 1925-yil fevralda O'zSSR Adliya xalq komissarligi sud qurilishi bo'limi tomonidan barcha hududlardagi kollegiya a'zolari soni belgilandi. Unga ko'ra Toshkent viloyatiga 50 nafar, shundan 40 nafari Toshkent shahriga birlashtirilgan bo'lsa, Toshkent va Mirzacho'l uyezdlaridagi advokatlar soni o'zgarmasdan qoldi.

"Mahalliy lashtirish" siyosati Advokatlar kollegiyasi faoliyatiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. O'zSSR Revkomining 1924-yil 31-dekabrda 48-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Adliya xalq komissarligining 1925-yil 15-fevralda 9-sonli sirkulyari qabul qilinadi[11]. Unga muvofiq Toshkent viloyatida advokatlar o'z faoliyatini o'zbek va rus tillarida olib borishi belgilab qo'yildi. Shuningdek, kollegiya tarkibida mahalliy millat vakillarini ko'paytirishga alohida e'tibor qaratildi. O'zSSR Adliya xalq komissarligining 1925-yil fevraldagi ko'rsatmasiga binoan joylardagi Himoyachilar kollegiyasi tarkibiga mahalliy millat vakillarini cheklanmagan miqdorda qabul qilish kerakligi to'g'risida buyruq berildi[12]. Toshkent viloyati sudining 1925-yil 16-iyunda bo'lib o'tgan yalpi majlisida mahalliy aholi uchun xizmat ko'rsatadigan himoyachilar mavjud emasligi va bu muammoni bartaraf qilish uchun zudlik bilan chora-tadbirlar ishlab chiqish lozimligi to'g'risida qaror qabul qilinadi[13]. Biroq tizimdagi deyarli barcha xodimlarning yevropalik aholi vakillari tashkil qilganligi sababli qaror ijrosi to'la ta'minlanmadi.

Tahlil qilinayotgan davrda sovet advokaturasi o'z faoliyatini asosan ikkita yo'nalishda olib borib, advokatlarining asosiy vazifasi sudda himoyachi sifatida ishtirok etish edi. Toshkent viloyati Himoyachilar kollegiyasi a'zolari 1925-yil aprel holatiga ko'ra 54 ta jinoiy ishlar bo'yicha, 3 ta fuqarolik ishlari bo'yicha sud jarayonlarida qatnashgan. Shulardan jinoiy ishlar bo'yicha xalq sudlarining 16 ta, viloyat sudining, 29 ta, harbiy tribunalning 8 ta, oliy sudning 1 ta majlisida ishtirok etgan[14]. 1925-yil may oyida kollegiya a'zolarining sud jarayonlaridagi ishtiroki oshgan (85 ta). Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, advokatlar ko'proq viloyat sudi majlislarida qatnashgan.

Bundan tashqari advokatlar sayyor sud majlislarida qatnashish uchun joylarga xizmat safarlariga jo'natilgan. Xususan, 1925-yil yanvar-iyun oylarida Toshkent viloyati Himoyachilar kollegiyasi a'zolari asosan Pskent, Troitskiy qishloqlaridagi jarayonlarda ishtirok etgan. Jarayonlar 1 kundan 3 kungacha davom etgan[15]. Sayyor sudlarda ko'rilayotgan ishlarning deyarli barchasi mahalliy millat vakillariga tegishli bo'lib, kamdan kam holatlarda yevropalik aholi vakillarining ishlari ko'rib chiqilgan. Bu holat asosan yevropalik aholiga mansub himoyachilar uchun katta qiyinchilik tug'dirgan. Juda ko'p holatlarda ular bir-birini aniq tushunmagan. Oqibatda sud jarayonida oqlovchi nomigagina ishtirok etgan.

Advokatlarining yana bir funksional vazifalaridan biri yuridik maslahat berish ishlarini tashkil qilishdan iborat bo'lgan. Bu yo'nalish bo'yicha Toshkent viloyati advokatlar kollegiyasi bir qancha ishlarni amalga oshirgan. 1925-yil may oyida Toshkent viloyati hududida 5 ta yuridik maslahat punktlari mavjud edi: prezidium huzuridagi markaziy

maslahatxona, O'rta Osiyo temir yo'llari kasaba uyushmasi huzuridagi ishchilar maslahatxonasi, viloyat sudi huzuridagi maslahatxona, eski Toshkentda joylashgan Jenraykom (Женрайком) qoshidagi musulmon ayollar maslahatxonasi, Rayprofbyuro (Райпрофбюро) huzuridagi eskishahar maslahatxonasi.

1925-yil avgustga kelib maslahat punktlari faoliyatida o'zgarishlar ro'y berib, ularning soni 6 taga yetgan. Qo'yiliq va "voyaga yetmaganlarni himoya qilish" bo'limi huzurida maslahatxonalar tashkil qilingan[16]. 1927-yilga kelib aholiga bepul yuridik yordam ko'rsatish uchun 9 ta maslahat byuroolari faoliyatini yo'lga qo'yilgan. Toshkent viloyatining Mirzacho'l, Pskent va Chinozda hududlarida maslahat byuroolari tashkil qilingan[17].

Arxiv hujjatlaridagi ma'lumotlarga ko'ra ularning orasidan Rayprofbyuro huzuridagi eskishahar maslahatxonasi o'z faoliyatini sust tashkil qilgan. 1925-yil aprel holatiga ko'ra markaziy maslahatxona tomonidan 113 ta yuridik maslahat berilgan bo'lib, ulardan 97 tasi bepul, 16 tasi pullik amalga oshirilgan[18]. 1925-yil may holatiga ko'ra Asaka ko'chasi 10-uyda joylashgan Prezidium huzuridagi markaziy maslahatxona tomonidan 176 ta yuridik maslahat berilib, ulardan 24 tasi pullik, 152 ta maslahat bepul berilgan. Yuridik yordam so'rab murojaat qilganlarning 98 nafari erkaklar, 78 nafari ayollar bo'lgan. Umuman olganda 1925-yil may oyida Toshkent viloyati Himoyachilar kollegiyasi a'zolari tomonidan 348 ta yuridik maslahat berilgan[19].

Qishloq va ovullardagi aholi orasida revolyutsion qonunchilik targ'ibotini kuchaytirish maqsadida Adliya xalq komissarining 1925-yil 24-iyunda 24-sonli sirkulyari ishlab chiqildi[20]. Unga ko'ra joylardagi dehqon uylari, qizil choyxonalarda bepul yuridik maslahat ko'rsatadigan kollegiya a'zolari faoliyatini tashkil qilish va ularning nazorati viloyat sudlari zimmasiga yuklatilishi belgilandi. Toshkent viloyatida bu bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirish ko'zda tutildi. Volostlarga bitta yoki bir nechta himoyachilar birlashtirishi, yuridik maslahat punktlarini asosiy yo'l bo'ylaridagi hududlarda xususan, Luncharskiy, Niyozbek-Troitskiy, Qorasuv-1, Qo'yiliq, To'ytepa, Pskentda tashkil qilish va boshqalar. Shuningdek, har bir konsultantning navbatchilik davridagi haftalik xarajatlariga ajratilgan mablag' 200 rubldan kam bo'lmasligi belgilab berildi[21].

1925-yil avgust oyidan har bir kollegiya a'zosining haftada 3 marotaba yuridik maslahat punktlarida navbatchiligi yo'lga qo'yilgan. Aholiga yuridik yordam berishni yanada kuchaytirish maqsadida 1926-yil oxirida Toshkent ishchilar klubida 21 nafar kollegiya a'zosining haftada bir marotaba doimiy navbatchiligini joriy qilish belgilandi. Biroq advokatlar tomonidan ko'p hollarda aholiga yuridik yordam ko'rsatilmadi. Toshkent viloyat sudining 1925-yil 16-iyunda bo'lib o'tgan yalpi majlisida viloyat sud apparati mas'ul rahbari Bityutska "kollegiya a'zolari tomonidan Toshkentning eski shahar qismida yuridik yordamga ehtiyoji bor fuqarolarning ko'p bo'lishiga qaramasdan konsultatsiyalar o'tkazilmagan"[22]ligi haqida aytib o'tadi.

Bundan tashqari mahalliy aholini sovet qonunchiligi normalari bilan kengroq tanishtirish maqsadida yana bir qator ishlar amalga oshirildi. Bunday vazifalarni bajarishda asosan advokatlarining xizmatidan foydalanildi. Xususan, 1925-yildan Jenotdellar taklifi asosida kollegiya a'zolari mahalliy ayollar ishtirok etgan majlislarda oila va ota-ona huquqlari bo'yicha o'zbek tilida ma'ruzalar o'qishi belgilandi[23].

1925-yil avgust oyida Toshkent viloyatidagi kollegiya a'zolari shu mazmunda 4 marotaba ma'ruzaga o'qigan[24]. Shuningdek, 1925-yildan kollegiya Prezidiumlari qoshida kutubxonalar ham tashkil qilinib, ular ko'proq yuridik adabiyotlar va jurnallar bilan to'ldirib borildi. Adabiyotlarning asosiy qismi rus tilida edi. Biroq ularning faoliyati qoniqarli bo'lmaganligini ko'rish mumkin. Birgina Toshkent

viloyatidagi kollegiya Prezidiumi kutubxonasidan 1925-yilning olti oyi davomida (yanvar-iyun) jami 60 kishi foydalangan.

XX asr 20-yillarida himoyachilarning to'la davlat nazoratiga olinishi kuchaygan. Xususan, kollegiya a'zosi V.A.Kanning "Правда Востока" gazetasiga 1925-yil 13-iyunda bergan ma'lumotiga siyosiy tus berilib, bu burjua advokaturasiga og'ish sifatida baholangan. Toshkent viloyati ijroiya komiteti (исполком)dan masala yuzasidan tegishli qaror chiqarish so'ralgan[25].

Advokatlarning milliy tarkibiga to'xtalib, shuni aytish kerak, 1924-yil dekabrda Toshkent viloyati sudi huzuridagi Himoyachilar kollegiyasida 56 nafar himoyachi faoliyat ko'rsatib, shulardan 3 nafarigina mahalliy millat vakillari edi[26]. 1925-yil aprel oyida a'zolarining 9,6 foiz (5 nafar)i mahalliy millat vakillari bo'lsa, may oyiga kelib 44 nafar a'zodan 7 nafarini mahalliy millat vakillari tashkil qilgan[27]. Bu raqamlar himoyachilar kollegiyasi tarkibida tub aholi vakillarining sovet davlati tomonidan ko'paytirilishga katta e'tibor qaratilganligini ko'rsatib turibdi. Shunday bo'lsa-da, kollegiya tarkibida yevropalik aholi vakillari yuqoriligicha qolavergan (jami himoyachilarning 84,6 foizi). 1927-yilda Toshkent okrug sudi huzuridagi kollegiya tarkibida a'zolar soni 67 nafarni tashkil qilib, ulardan 5 nafari o'zbek, 6 nafar xotin-qizlar ham bor edi.

Toshkent viloyati himoyachilar kollegiyasi a'zolarining ma'lumot darajasi tahlil qilinayotgan davrda ancha qoniqarli bo'lganligini ko'rish mumkin. 1925-yildagi ma'lumotlarga ko'ra kollegiyadagi 44 nafar a'zodan 25 nafari oliy, 16 nafari o'rta, 3 nafari quyi yoki boshlang'ich ma'lumotga ega bo'lgan[28]. Oliy yuridik ma'lumotga ega bo'lganlarning 7 nafari (15,9 foizi)ni sobiq imperiya advokatlari tashkil qilgan[29].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish kerak, XX asr 20-yillarida O'zbekistonda boshqa hududlarga nisbatdan Toshkentda advokatlarning faoliyati qoniqarli ahvolda edi. Bunga birinchidan, hududning ma'muriy markaz sifatidagi o'rni bo'lsa, keyingi sabab sobiq imperiya davrida soha vakillarining katta qismi Toshkentda o'z faoliyatini yuritgan. Tabiiyki, tahlil qilinayotgan davrda ham ularning ko'pchiligi Toshkentda istiqomat qilib turgan.

Biroq advokatura sohasiga Sovet hukumati tomonidan tez-tez o'zgartirishlarning kiritilishi, advokatlik "erkin" kasb sifatida e'tirof etilgani holda ko'proq hukumat topshiriqlarini bajarishga safarbar qilinganligi ular faoliyatining samaradorligini tushirib yubordi. Bu kabi holatlar himoyachilar kollegiyalari faoliyati nisbatdan qoniqarli bo'lgan Toshkentda ham o'z aksini topdi.

ADABIYOTLAR

1. O'zMA R-25-fond, 1-ruyxat, 19-ish, 33-varak.
2. Жайнаров О. Туркистон АССР адлия органлари: шаклланиши, структураси ва фаолияти. – Тошкент: Lesson Press, 2023. – Б. 98.
3. Вестник Комиссариата Юстиции Туркестанской Республики. – 1919. – № 2. – С. 3-5.
4. O'zMA R-38-fond, 2-ro'yxat, 48-ish, 22-varaq va uning orqasi.
5. Декреты Советской власти. Т. XI. – Москва: Политиздат, 1983. – С. 87.
6. O'zMA R-344-fond, 3-ro'yxat, 1-ish, 1-5-varaqlar.
7. O'zMA R-38-fond, 4-ro'yxat, 6-ish, 74-varaqning orqasi.
8. O'zMA R-25-fond, 1-ruyxat, 1802-ish, 19-varak.
9. Toshkent VDA R-282-fond, 1-ro'yxat, 27-ish, 6-varaqning orqasi.
10. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 7-ish, 4-varaq.
11. O'zMA R-904, 1-ro'yxat, 5-ish, 52-varaq.
12. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 13-varaq.
13. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 7-ish, 27-varaq.
14. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 22-varaq.
15. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 82-varaqning orqasi.
16. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 51-varaq.
17. O'zMA R-904, 1-ro'yxat, 64-ish, 14-varaq.
18. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 22-varaq va uning orqa tomoni.
19. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 20-varaq.
20. O'zMA R-904, 1-ro'yxat, 5-ish, 124-varaq.
21. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 105-varaq.
22. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 7-ish, 28-varaq.
23. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 20-varaqning orqa tomoni.
24. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 51-varaqning orqa tomoni.
25. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 26-varaq.
26. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 7-ish, 4-varaq.
27. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 20-varaq.
28. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 80-varaq.
29. O'zMA R-904, 8-ro'yxat, 18-ish, 80-varaq.